

VÍZIMALMOK A SZEGEDI TISZÁN*

... Tápé alatt halkán
forog a malom
körülötte csönd van,
csönd és nyugalom ...
(*Jubász Gyula: Vízimalom.*)

Szeged történeti fejlődésében döntő jelentőségű, hogy a város folyó mellett települt. Az itt letelepült lakosság elsősorban olyan foglalkozásokat választott magának, amelyeket a kedvező földrajzi helyzet lehetővé tett. A halászat mellett már az Árpád-házi királyok korában jelentős méreteket öltött a hajózás és ezzel összefüggően valószínűleg a hajóépítés is. Miután 1222-ben II. András Szegedet országos sótárrá tette, az erdélyi só szállítása révén megnövekedett Szeged vízi forgalma. A hajózást élénkítette a gazdag szegedi polgárok szerémségi borainak szállítása is. A munkamegosztás kialakulása után, amikor már nem maga a termelő őrlötte meg kezdetleges kis őrlőkőven a megtermelt gabonát, hanem a gabonaőrlés külön mesterséggé vált, e mesterség munkaeszközeit a folyóvíz energiájának felhasználására építették. Szegeden a ló erejét hasznosító szárazmalmokon kívül a Tisza vízerejének kihasználása volt a legcélszerűbb eljárás, amit évszázadokkal ezelőtt, az akkori őrlési technika mellett alkalmazhattak. A Tiszán és a Maroson sok fát is szállítottak az erdélyi és máramarosi tölgy- és fenyőerdőkből, ami kiváló nyersanyag volt a vízimalomépítéshez. Így válhatott a vízimalomépítés Szeged népének egyik hagyományos iparává.

Az első szegedi vízimalom megjelenésének időpontját ma már nagyon nehéz kideríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a molnárság régi foglalkozás lehetett, mert az 1522. évi egyházi tizedlajstromban 7 „Mónár“ nevű adózóra bukkanunk.¹ Ebből persze nem következik, hogy az 1500-as évek elején csak 7 molnár volt a városban, hiszen a családnevek nem mindig a foglalkozás emlékét őrizték meg. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy abban az időben még elterjedt lehetett a gabona házi őrlése is. A török uralom általában visszavetette a régi mesterségek fejlődését. A lakosság egy része elmenekült, vagy a környékbeli erdőkben, nádasokban bújdosott, így a szükséglet csökkent, bár az ittlakók élelmezéséhez továbbra is szükség volt néhány malom működésére. Az 1550-es török defter szerint Szegeden 24 kerék után adóztak, és a kincstár malomjövedelme 1200 akcsera rúgott.² Sajnos, nem tudjuk, mennyi volt ezek közül a vízi- és szárazmalom. A vízimalomépítés és a vízimolnárság a hódoltság után vehetett nagyobb lendületet, amikor az elmenekült lakosság visszatért, és megkezdte

* Részlet szerzőnek egy nagyobb dolgozatából.

¹ Reizner János: Szeged története, 1900. IV. Oklevéltár LXI.

² Magyarországai török kincstári defterek. Bp. 1886. Vö. Reizner im. III. 479.

a földművelő munkát. A hódoltság utáni 1719-es adóösszeírás már 93 malmot talált Szegeden,³ azonban még itt sem tudjuk a vízimalmok és a szárazmalmok számarányát. A vízimalmokra vonatkozóan az első biztos adat a molnárak 1721. évi eskümintája, amelynek a szövegéből kiderül, hogy azok csak vízimolnárok lehettek.⁴ A tanácsi jegyzőkönyv szerint 14 gazda vízimolnárra tett esküt, ami arra vall, hogy ekkor 14 vízimalom örölt a Tiszán. Ettől kezdve csaknem évről évre pontos adataink vannak a szegedi vízimalmokról a korabeli conscriptiókból és népességi összeírásokból. Lássunk néhány kiragadott adatot:⁵

1750–51	22 (Alsóváros 8, Felsőváros 11, Palánk 3)
1768–63	36 (Alsóváros 15, Felsőváros 14, Palánk 7)
1777–78	47 (Alsóváros 20, Felsőváros 15, Palánk 12)

Az adatok tehát a vízimalomipar egyenletes fejlődését bizonyítják, amit a lakosság állandó szaporodásával növekvő lisztszükséglet is szükségessé tett.

A szegedi vízimalmokat kezdetben maguk a molnárak készítették, és ők végezték a malomjavítást is. Erről tanúskodik Takáts Sándornak széleskörű levéltári adatgyűjtésén alapuló megállapítása is.⁶ A régi iratok szerint ugyanis a molnárak „első és fő foglalkozása a malomépítés volt“, sőt mivel egyes faragómesterek voltak, bármiféle ácsmunkát elvégeztek. A XVIII. század második felében azután elkülönült a molnár- és malomépítő mesterség. A két mesterség teljes különválása ezen a területen abban az időben történhetett, amikor a napóleoni háborúk alatti gabonakonjunktúra fellendítette a búzakivítelt, ami egyre több szállítóhajó építését tette szükségessé. Szegeden valóságos hajóépítő manufaktúra alakult ki, amely a fahajózás korában az ország egyik leghíresebb hajóépítő műhelye volt. A hajóépítő superok elégitették ki a helyi és vidéki vízimalomszükségletet is. A XIX. század elején ez a céhen kívül álló, népi iparág még tovább fejlődött: egy 1812-es összeírás már megkülönbözteti a hajóépítőket és a malomépítőket, az előbbieket száma 192, a malomépítőké 37.⁷

A malomgyártás olyan gyorsan fejlődött, hogy a XVIII. század végén már 71 vízimalom örölt a szegedi Tiszán:

*„A' Tiszán liszt-örlő malom jár hetven-egy
Szárazon pediglen vagyon tsak huszon-egy“*

(Vedres)

Ezt az adatot Vedres István, a város neves földmérő mérnöke a szegedi vízimalmokat felülvizsgáló bizottság 1798-as német nyelvű jelentéséből merítette. Az 1808–09-es adóösszeírásból csak a palánki vízimalmok számát tudjuk: itt 12 vízimalom horgonyzott, tulajdonosaik többnyire gazdag szerb és német kereskedők voltak. Két vízimalma volt Arzenovits Tamás kereskedőnek és Hódy Imre szenátornak. A superok közül Tseh Józsefnek volt két és Börcsök János faragónak egy vízimalma. Feltehető, hogy míg az alsóvárosi és felsővárosi malomgazdák többnyire csak felét, egy-egyedet bírták egy vízimalomnak, addig a gazdagabb palánki polgárok egy, néha két vízimalom tulajdonosai voltak.

³ Közli Reizner im. III. 480.

⁴ Szegedi Állami Levéltár (továbbiakban: SZÁL.), Tanácsi jegyzőkönyv 1721. Lásd: Reizner III. 480. és Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged. 1895.

⁵ Szegedi Áll. Levéltár, Vagyoni összeírások, Alsóváros 1724–78, Felsőváros 1740–78, Palánk 1724–78.

⁶ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. II. 422–63.

⁷ SZÁL. Asztalos céh 1812-es panaszügyiratai. Lásd Reizner III; 484.

A XIX. század első negyedében nem szaporodott a szegedi vízimalmok száma. Ennek véleményünk szerint két fő oka lehetett. A város történetírói feljegyzik, hogy a század elején Szegedet gyakran pusztították árvizek, amik bizonyára sokáig akadályozták a malomépítést és elsüllyesztették, vagy megrongálták a védtelen helyen hor-

A SZEGEDI VÍZIMALMOK ELHELYEZKEDÉSE

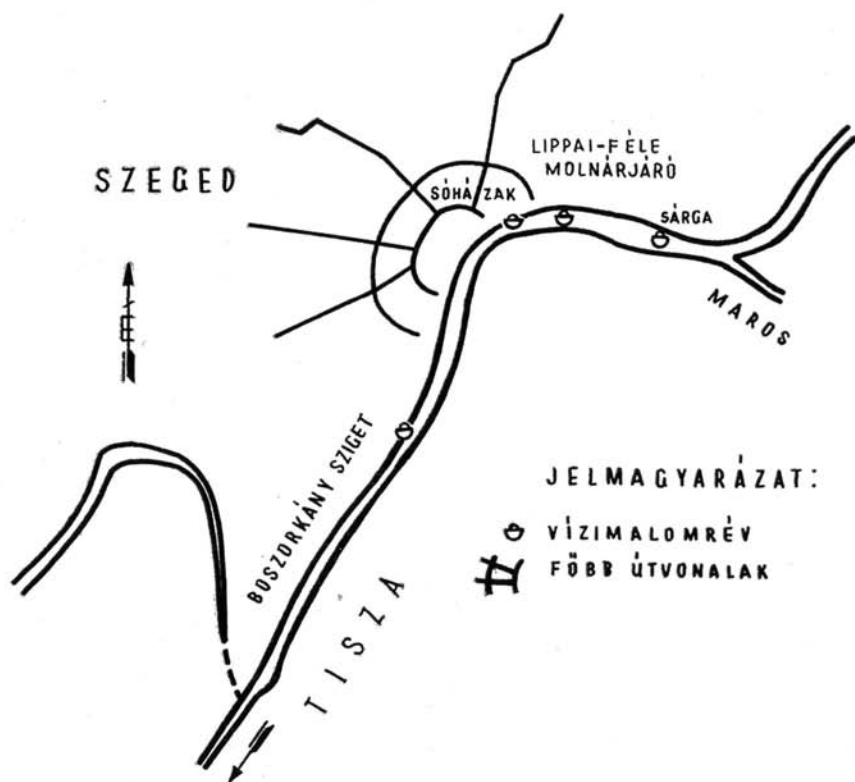

Abb. 1. kép

gonyzó malmokat. Másrészt a régi tanácsi iratokból kiderült, hogy a vízimalmok ekkor már akadályozták a hajózást. 1828-ban 68 vízimalom őrlött a szegedi Tiszán, és a városban ugyanekkor 36 szárazmalom működött.⁸ Tehát míg a szárazmalmok száma az utolsó három évtizedben nőtt, a vízimalmok közül jónéhány elpusztult az előző századvégi állományhoz képest. Ugyanekkor 76 molnár volt a városban. A vízimalomtulajdo-

⁸ SZÁL. 1828. évi népességi összeírás.

⁹ SZÁL. Az 1828. évi népességi összeírás iratai.

nosok a legritkább esetben voltak egyúttal molnárok,⁹ a malomgazdák rendszerint módos kereskedők vagy iparosok, míg a molnárok a szegényebb néposztályhoz tartoztak.

A múlt század elején a szegedi malomépítők már az ország más vidékeire is készítették vízimalmokat. Szegedről vittek malmokat a felső- és alsó-Tisza, a Duna, Dráva, Száva és a Maros mentén fekvő városokba. A Maros Csanád megyei részén 1919-ben 12 vízimalom őrlött.¹⁰ A szegedi malomépítő ipar folyamatos termelésére és a szükségletek növekedésére utal, hogy néhány évvel később, 1828-ban már 16 vízimalom őrlött ezen a folyószakaszon.¹¹

A szegedi malomépítők országos hírnevét az magyarázza, hogy ők építették a leg szebb vízimalmokat. Az alsó- és felsővárosi „*superplacc*”-okon épült vízimalmok nemcsak pontos szerkezetükkel, építési szilárdságukkal tűntek ki, hanem csinos, mutatós külsejükkel is. Kovács János szerint „a tetszetős, szép és igazi formát 1830-tól kezdődően találjuk meg a szegedi vízimalmokon”, éppúgy, mint a hajókon. Ettől kezdve faragják ki a hajón a bögös orrtőkét, a hajókat keskenyre építik, ezzel víz ellenében is jól tudják úsztatni. A bögös orrtőke megjelenik a vízimalmokon is, a hajóház szép magyaros házat mintáz, a belső alkatrészeket, gerendákat fafaragványok díszítik. A szépen díszített, emellett erős, szilárd szerkezetű szegedi vízimalmok tehát kapósak voltak szerte az országban.

Közben a helyi szükségletek is növekedtek. 1845-ben 79 vízimalom őrlött Szegednél a Tiszán, a század közepén Fényes Elek 80-at említ,¹² 1859-ben pedig már 90-re emelkedett a számuk. *A XIX. század közepe volt a szegedi vízimalmok fénykora.* Később az 50-es években alakuló, majd a kiegyezés után rohamosan fejlődő gőzmalmok versenye kiszorította a termelésből a régi technikával és lassabban őrlő vízimalmokat. A város és a környékbeli faluk lakossága a maga szükségletére egy ideig még vízimalmokban őrletett, de a kivitelre kerülő lisztet már gőzmalmok őrölték. Később a fiatalok inkább gőzmalomba vitték búzájukat, mert ott gyorsabban őröltek, és a lisztet a korpától különválasztották. Egyre kevesebb lett a vízimalmok munkája, így a század harmadik negyedében újat már nem építettek, a meglévő régi malmok pedig rongálódtak, minden évben elpusztult jónéhány. *Az alsóvárosi vízimalmok, ahogy a gabonaőrlésből kiszorultak, áttérték a paprikaőrlésre.* A gőzmalmok versenye azonban hamarosan ott is fenyegette a vízimolnárokat. 1876-ban Dobóczy Mihály szücsmester felépítette az első gőzerővel hajtott paprikamalmot Szegeden.¹³ Az irigy vízimolnárok bosszút is álltak rajta: háromszor gyújtották fel a malmát.

A gőzmalmok versenye miatt az 1860-as évektől kezdve folytonosan csökkent a Tiszán működő vízimalmok száma. 1876-ban már csak 76 malom őrlött.¹⁴ 1889-ben a koratavaszi áradáskor a zajló jég a vasúti hídnál megtorlódott, a Maroson úszó jégtáblák a jégtorlasz miatt visszaszorultak a Tiszába Tápé és Algyő felé, és ott összetörték a telelő vízimalmokat. Az öregek emlékezete szerint 13 korábban a felsővárosi és a tápai parton működő vízimalom pusztult el ekkor. Összeroncsolt maradványaikat szétverték és feltűzelték. A megrongálódott vízimalmok közül hármat építettek újrakettő a Nagyiván-testvéreké volt, egy pedig az öreg Pécskayé.¹⁵

Ez a nagy pusztulás a feljegyzett számadatokban is tükröződik. A század végén, 1895. júliusában már csak 14 vízimalom működött: 5 Felsővárosnál, 9 Alsóvárosnál,

¹⁰ SZÁL. A csanádmegyei püspöki uradalom kimutatása 1819-ből az adózó malmokról.

¹¹ SZÁL. Előbbi kimutatás 1828-ból.

¹² Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest. 1851.

¹³ Bálint Sándor: Szegedi Szótár. Bp. 1957. II.

¹⁴ Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése. Bp. 1877. Lásd: Reizner III. 481.

¹⁵ Adatközlő: Lippai Imre, szül.: 1876. Szeged-Felsőváros.

de az utóbbiak közül 5 nem lisztet, hanem paprikát őrölt.¹⁶ A századfordulóra ezekből is csupán 10 maradt: 7 az alsóvárosi, 3 a felsővárosi Tisza-parton.¹⁷

A XX. század első évtizedében – egy idős molnár emlékezete szerint 1908-ban – egy hatalmas vihar ismét megtizedelte a vízimalmokat az alsóvárosi részen. A régebben épített malmok nem bírták az időjárás viszontagságait és elsüllyedtek.¹⁸ Az utolsó írásos megemlékezés még működő szegedi vízimalmokról tudomásunk szerint 1914-ből való: számuk a statisztika szerint ekkor 9 volt.¹⁹ Legtöbbjükben ekkor már nem gabonát őröltek, hanem Alsóvároson, a Boszorkányszigetnél levő malmokban paprikát, a felsővárosi és tápai malmokban pedig kukoricát. Idős falusi emberek, akik ragaszkodtak a megszokott korpás liszthez, búzájukat még ekkor is vízimalomban őrlették, de ilyenek egyre kevesebben maradtak. Az utolsó időkben, amikor már nem volt állandóan őrlnivaló, Iván Pista bácsi, a Lippai fatelepnél horgonyzó vízimalom molnárja borsot és cimetet őrölt a szegedi nagykereskedőknek. „Volt rá eset, hogy egy nagy zacskó cimötöt vitt haza a gyerököknek a Pista bácsi.”²⁰ A vállalkozás azt mutatja, hogy az utolsó vízimolnárok minden lehető módon megpróbálták fenntartani malmukat, amíg csak tudták, pedig a vízimolnárság akkoriban már eléggé szűkös kenyeret nyújthatott.

Mit tudnak a mai öregek az utolsó szegedi vízimalmokról, hogyan és mikor tűntek el azok a szegedi Tiszáról? – Az idősebbek emlékezete még a múlt századba visszanyúlik. Akkor – úgy mondják – 8 malom őrölt a Boszorkányszigetnél, 6 a felsővárosi Tisza-parton és 2 Tápé alatt. Valóban, ez az adat egybevág Kovács János 1895-ös feljegyzésével. Később, az 1900-as években a Boszorkányszigetnél már csak 3 malom őrölt, ugyancsak 3 Felsővárosnál és 1 Tápén.²¹

Az egyik alsóvárosi vízimalomnak Csonka Bukusza Tanács Ignác, a híres bőrdudás volt a molnárja, akinek az emlékét Juhász Gyula szép költeményben tette örökéletűvé. A Bukusza-családban éppúgy, mint másutt is, öröklődött a molnármesterség, és így testvére, Csonka Vince és annak a fia is vízimolnár lett. Egy másik malom Dóczi József volt. Ezeket a malmokat a paprikaörlés tartotta fenn egészen az első világháború idejéig. Bár ebben az időben Alsóvároson már működött több gőzerővel hajtott paprikamalom, a paprikaörlést részben még a vízimalmokban végezték. Az alsóvárosi paprikakufák azért kedvelték jobban a vízimalmi örlést, mert a vízimolnárok finomabbra meg tudták őrni a paprikát, és az nem vesztette el zsírtartalmát. A vízimalomban őrölt paprikát örlés után megszitálták, ezt rendszerint a paprikakikészítő lánya csinálta. Ma is élnek Alsóvároson parasztasszonyok, akik hajdan a Bukuszáék vagy Dóczi József vízimalmán paprikaszítalók voltak.²²

A felsővárosi vízimalmok két helyen horgonyoztak: a régi sóházak előtt, és a volt Lippai fateleptől kb. 50 méterre levő „rampánál”. A múlt század végén – amikor itt még 6 vízimalom kereke forgott – 3 volt a sóházaknál és 3 a Lippainál. A sóházak előtt őrölt egy Talpay nevezetű molnár, aki aratás után rendszerint elvitte a vízimalmát Tápéra, a tápaiak búzáját őrölni.²³ A volt Lippai fatelepnél ma is megvan a töltésről a Tisza árterén keresztül a nyári mederhez vezető lejáró, amit a nép „mónár-

¹⁶ Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged. 1895. 112.

¹⁷ Kovács János: Szeged és népe. Szeged. 1901.

¹⁸ Adatközlő: Dobó Ignác molnár, szül.: 1875. Alsóváros.

¹⁹ Szűts Mihály: Szeged mezőgazdasága. 1914. 346.

²⁰ Adatközlő: Sárosi Péter vízimolnár, szül.: 1886.

²¹ Adatközlők: Dobó Ignác molnár, Szeged-Alsóváros; Sárosi Péter vízimolnár, Felsőváros; Ilia Mihály földműves, Tápé, szül.: 1876.

²² Dobó Ignácné Bozsó Erzsébet, szül. 1883. és Hajdu Józsefné, szül. 1895.

²³ Csányi Pál halász, szül. 1890. Felsőváros.

járó“-nak nevezett. Ezt a mónárjárót *Eszös rampának* is hívták, mert régebben egy Eszes nevezetű molnár dolgozott az egyik malomban.²⁴ A Nagyiván-testvéreknek (Iván néven emlegetik őket), Sárosi Péternek és Pécskaynak volt itt vízimalma.

A tulajdonviszonyokat nehéz az öregek elbeszélése alapján pontosan megállapítani, mert rendszerint többnek, legalább kettőnek volt egy malma (egyik a gazda, másik a molnár), ugyanakkor a tulajdonjog gyakran cserélődött. Az Iván-testvérek négyen voltak vízimolnárok: Pista, Pali, Jóska és Miska, kettő-kettőjüknek volt egy-egy malma. Sárosi Péternek az 1889-es áradás előtt Lippai Imrével volt közös vízimalma. Ezt a zajló jég tönkretette, az öreg Sárosi azonban nem hagyott fel a vízimolnárkodással, hanem épített magának egy új malmot, amin tovább folytatta a mesterségét.²⁵

A felsővárosi vízimalmok közül legtovább az Iván Pista malma működött. Az első világháború idején még megvolt, sőt egy felsővárosi ember úgy emlékszik: „Tizennyócba még hozott apám kukoricát őrölni az Iván Pista malmába.”²⁶ *Az öregek tanúvallomása szerint ez volt az utolsó vízimalom a szegedi Tiszán.* Úgy pusztult el, hogy a jégzajlás elől partrahúzták és amikor tavasszal rohamosan kezdett apadni a víz, belezuhant egy parti gödörbe és összetört.²⁷ Hasonló sorsra jutott Sárosiék vízimalma is. Voltak olyan felsővárosi vízimalmok, amiket – miután nem volt mit őrölniük – leengedték az alsóvárosi partra paprikát őrölni. Ott működtek egy ideig, de azután lassan a paprikaőrlésből is kiszorultak a gőz- és villanyerővel hajtott malmok egyeduralma miatt.

Tápénál a legidősebb emberek emlékezete szerint 3 vízimalom őrölt, de ezek közül csak kettő horgonyzott mindig a tápai parton, – a harmadik, Sárosi Péteré, csupán időnként járt a tápaiak búzáját őrölni. Két kikötőhelyük volt: az egyik a mai Iskola-köznél, a másik a töltésnek azon a részén, amit „Sárgá“-nak neveznek.²⁸ Az Iskola-köznél volt régen a „merigető“, ahova vízért jártak a Tiszára. Az árterület ma nyárfákkal van beültetve, közvetlenül az Iskola-köz folytatásaként, lenn a Tisza partján, egymástól kb. 10 méterre két vastag nyárfa áll. Ezek között volt a molnárjáró, és itt horgonyzott Csehók József és Ökrös István vízimalma. Nyáron, amikor lassúbb a Tisza folyása, lementek a Sárgára, a Maros-torkolat közelébe, ahol nagyobb a víz sodra. Legutóbb már csak egy vízimalom őrölt a tápai parton, Ökrös Istváné. Az első világháború alatt még Tápénál forgatta kerekét a Tisza sodra; a háború után adta el a gazdája Szerbiába, ahol a technikai fejlődés akkor még nem vette ki a kenyeret a vízimolnárok szájából.²⁹

A vízimalmok elpusztulásával az egyik leghíresebb szegedi népi mesterség fölött kondult meg a halálharang. A vízimolnárok nagyobb része ekkorra megöregedett, úgyhogy új vállalkozásba már nem kezdhettek. A fiatalabbak gőzmalomokba mentek, ahol hasznosítani tudták széles és alapos szakmai ismereteiket. Ilyen módon ez a gyökerében népi iparág jelentős szerepet játszott a tőkés jellegű malomipari vállalkozások működésében is. A vízimolnárok fiatalabb nemzedéke nemcsak átvitte gazdag szakmai tudását a gőzmalomokba, hanem néhányan vállalkozók is lettek. Így pl. Pereg Mihály vízimolnár, aki egy ideig Dobóczy szücsmester gőzmalomában volt főmolnár, később Alsóvároson, a Pásztor utcában gőzmalom alapított. Gőzmalma volt Fodor József

²⁴ Bába Antal super, szül. 1894.

²⁵ Sárosi Péter vízimolnár.

²⁶ Lévai József, Szeged-Felsőváros, szül.: 1907.

²⁷ Csányi Pál halász.

²⁸ A „Sárga“ agyagos partrészlet a mai téli kikötő alatt, kedvelt fürdőhely.

²⁹ Ilia Mihály földműves és Lele Antal halász, szül.: 1886. Tápé.

korábbi vízimalomtulajdonosnak is.³⁰ Voltak azután olyan vízimolnárok, akik nem a technikailag fejlettebb gőzmalmokba mentek, hanem szélmalomban folytatták mesteriségüket. Ilyen pl. Szabó Kalmár Ferenc, akinek a Maroson volt vízimalma az 1890-es években és miután azt eladta, szélmolnár lett.³¹ A vízimalmokban felnőtt nemzedék később olyan híressé tette a szegedi molnármesterséget, hogy messze vidékről szegedi molnárokat hívtak a paprikamalmokba.

Ha a szegedi vízimalmokról beszélünk, röviden meg kell emlékeznünk a közeli Maros folyóban működő malmokról is, hiszen azokat szintén a szegedi superplaccokon készítették. A marosi vízimalmok tovább állták a gőzmalmok versenyét, mint a szegediek. A Maros magyarországi szakaszán Szegedtől Nagylakig még 1924-ben is 3 vízimalom őrlött: 1 Bökény alatt, 2 pedig Apátfalván. A bökényit később eladták Romániába, az egyik apátfalvit 1925 telén elpusztította a zajló jég, a harmadikat azonban – amely a Marczika-család tulajdonában volt – még 1931-ben is látták őrlőni, bár ekkor már igen rozoga állapotban volt.³²

A régi tiszai vízimalmok sajnos nyomtalanul eltűntek. A vízimolnárság kihalása után a megrongálódott malmokat feltűzelték vagy szigetelőnek használták fel, a jó állapotban levő malmokat pedig leúsztatták a Tiszán akkor még elmaradottabb vidékekre, ahol tovább tartott a vízimalmi őrlés. A régi szegedi vízimalmok szerkezetéről és őrlési technikájáról a szegedi Móra Ferenc Múzeumban levő kis vízimalom-modell bizonykodik, amelyet 1863-ban Kocsis Imre szegedi műmolnár készített. A modell ma már nem teljes, egyes alkatrészei hiányoznak, de még mindig alkalmas arra, hogy Kovács János leírása és a régi öregek elbeszélései alapján rekonstruálni tudjuk teljes berendezését és őrlési technikáját.

A Szegedi Híradó 1863-ban beszámolt arról, milyen nagy sikert aratott az említett szegedi malom-minta egy országos kiállításon, és ebből az alkalomból a legapróbb részletekig közölte a modell adatait. A méreteket innen vesszük át, természetesen az akkor használt mértékegységekkel és megjelölésekkel.³³

A szegedi vízimalmok szerkezetéről és belső díszítéséről Kovács János leírásából szerzett eddigi ismereteinket néhány kiegészítéssel mi is bővíthetjük.

A vízimalom két hajótestből: a hajóházból és a tárhajóból állott. Ezekon nyugodott a vízimalomkerék (szegedi tájszóval: *késség*) tengelye. Amint a méretekből is ki-

³⁰ Ilia Mihály földműves, Tápé.

³¹ Palotás László földműves, szül.: 1886. Szeged.

³² Banner János: Szegedi vízi élet. Népünk és Nyelvünk. 1929. 117.

³³ Szegedi Híradó, 1863. 29. — A cikk szerint a modell 1:1780 kicsinyítésben mintázza a tiszai vízimalmot. Ez tévedés lehet, mert így képtelenül nagy számokat kapunk. Viszont ha két tizedest elhagyunk, a valószínű és hihető adatokat kapjuk. — „A malomházhajó H: 3'3"; Sz: 1'1"9"; M: 7'3"; háztető M: 5'6"; nagy fogaskerék átmérője: 11'6"; kis fogaskerék átmérője: 7"; kőpad M: 5"; Sz: 4'6"; malomkő átmérője: 3'7"; M: 1'6"; malomkőlyuk: 9"; alsókő vastagsága: 9"; garad nagysága: 3"; mélysége: 2'6"; kőpadágas M: 1'; Sz: 1'9"; alsó-felsőkéngyel vastagsága: 4"; Sz: 9"; vashíd vastagság: 11"; Sz: 10"; korongvas vastagsága: 5"; H: 4"; serpenyő átmérője: 6"; szitaláb vastagsága: 6"; M: 5"; liszt-szekrény H: 5"; Sz: 2"; M: 5"; a két hajót összetartó gerendázat H: 3'9"; a gerenda vastagsága: 1'1"; nagy tengely H: 2'10", vastagsága: 1'7"; völgyhajó H: 2'11", Sz: 6", mélysége: 4'9"; vízikerek(késség) H: 2', átmérője: 1'6"; a küllök vastagsága: 3", a hajtottvány Sz: 5", vastagsága: 1/8", Sz: 1'1"; ... Áll pedig az egész vízikerek 60 nagy, 60 kisküllőből és 60 hajtottványból, 24 db deszkából, így összesen 204 darabból. A vízfogó rúd H: 5", az ideartozó deszka Sz: 1'1"; a gugora H: 3'6", vastagsága: 11".

Adatok a mértékegységek átszámításához:

1 vonal	1'''	. . . . .	2,195 mm
1 hüvelyk	1"	. . . . .	12 vonal 2,634 cm
1 láb	1'	. . . . .	12 hüvelyk. 31,608 cm

tűnik, a hajóház nagyobb, hosszabb és szélesebb volt a tárhajónál. A szegedi superok a vízimalmokat kívülről-belülről kidíszítették a szegedi táj népi művészetére jellemző faragványokkal: a két hajótestre bögös orrtőkét faragtak, a hajóházra szép zsindeletős faházat építettek, amit különféle faragványok tettek szemre is tetszetőssé. A vízimalmok belső díszítésében is megjelent a jellegzetes szegedi napsugárdísz-ornamentika,³⁴ aminek a néphit szerint oltalmazó szerepe volt.

A hajóházban volt a vízimalom őrlő készüléke (1. sz. kép korabeli fénykép után). Maga az őrlő készülék egyszerű fogaskerékáttétellel működtött. A készség tengelyének (ezt a vízimolnárok *göröndő*-nek nevezték) a meghosszabbítása volt a nagykerék tengelye. Amikor a víz forgatta az alulcsapott vízikerekek lapátjait, ugyanolyan ütemben forgásba jött a nagy fogaskerék is. Ennek a fogai beilleszkedtek a kis fogaskerék tengelyének recézett oldalába, ezzel gyors forgásba jött a kiskerék is. A kiskerék forgatta az ún. *szálvasat*, ami a felső malomkő tengelye volt. A malomkövek a kőpadon helyezkedtek el, amit a kőpadágas tartott; ezt rendszerint ékes faragványok díszítették. A kőpad több mint 2 m magas volt, úgyhogy ide 4–5 lépcsőfokon jutott fel a molnár. Lippai Imre szerint egyébként az egész vízimalmot *kipadozták* – ami azt jelenti, hogy kb. a nagykerék csapágójának magasságában újabb padlódeszkázatot csináltak. Erre azért volt szükség, mert a kőpad és különösen a *garagy* igen magas volt. Őrlés idején, tavasztól a tél beálltaig a vízimolnárok állandóan kinn tartózkodtak a vízimalmon, ezért a hajóház elejét rendszerint elrekesztették deszkafallal alvóhelyiségnek. Igénytelen berendezése egy-két priccsből és egy kis vaskályhából állott. A *tárhajót* (más néven völgyhajó) régebben egy fatörzsből kivájt vaskos csónak, az ún. *tombác* helyettesítette. Erről az ilyen malmokat tombácós malomnak nevezték. Idős emberek gyerekkorukban még láttak ilyen díszítetlen, ormótlan formájú vízimalmot a Tiszán, bár meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen malom akkoriban már ritka lehetett.

A szegedi vízimalmok minden alkatrésze fából készült. A malomépitésre – éppúgy, mint a hajóépítésre – a tölgyfa volt a legalkalmasabb, mert nálunk ez a legkeményebb fafajta. Később csináltak vízimalmot fenyőfából, de ezek már nem voltak olyan szilárdak. A legutóbbi időkben pedig, amikor a vízimalomnak egy-egy eltört vagy megrongálódott alkatrészét már nem tudták tölgyfából kifaragni, a tölgyfát akácfaival helyettesítették. Eredetileg azonban vízimalomépítésre csak tölgyfát használtak, csupán a fogaskereknek fogait faragták gyertyánfából, ami szintén igen kemény fafajta.

A *vízimalmok vasmacskával horgonyoztak a Tiszában*. A malmot tartó vaslánc két helyen volt rögzítve a készség elejéhez, azaz a hajóházat, és a tárhajót elől összetartó gerendázathoz. A *vízimolnároknak a horgonyzáshoz egészen különleges láncuk volt*. A kovácsok erre a célra nagyszemű (kb. 30 cm hosszú szemű), vasláncot készítettek, ami akkor is megtartotta a szilárdan megépített malmot, ha erős volt a víz sodra. Ilyen erős, nagyszemű láncra volt szükség a *macskázás*-hoz is. A régi molnárok a malom helyének változtatását hívták *macskázásnak*, ami a vasmacska felszedésével és újbóli kivetésével járt. Ezt a Tisza vízállásának sokszor naponkénti változása tette szükségessé.

Ilyenkor a vízimolnárok egy külön erre a célra épített ún. *macskaszödő* csónakba ültek. Ez egyfából kivájt, hatalmas, 6–8 m hosszú csónak volt, aminek a farát nem faragták ki, hanem tompának hagyták (tompafarú csónaknak is nevezték). A molnárok a macskázásnál segítettek egymásnak, négyen-öten is csinálták egyszerre, mert nehéz művelet volt. A macskaszödő csónakkal ügyesen odafaroltak a malmot tartó lánc alá, itt egyikük egy vastag dorongot beledugott a láncszembe, és a dorongot nekifeszítette

³⁴ Bálint Sándor egyetemi tanár szíves közlése.

a csónak tompa végének, a másik a következő láncszembe dugta a dorongot és ez így haladt addig, amíg a vasmacska fölszakadt a folyó fenekéről. A vasmacskát ott vetették ki újból, ahol a hely alkalmasabbnak bizonyult. A malomrévben horgonyzó első malomnak két macskája volt, ezt macskázás közben megtartotta másik vasmacska.

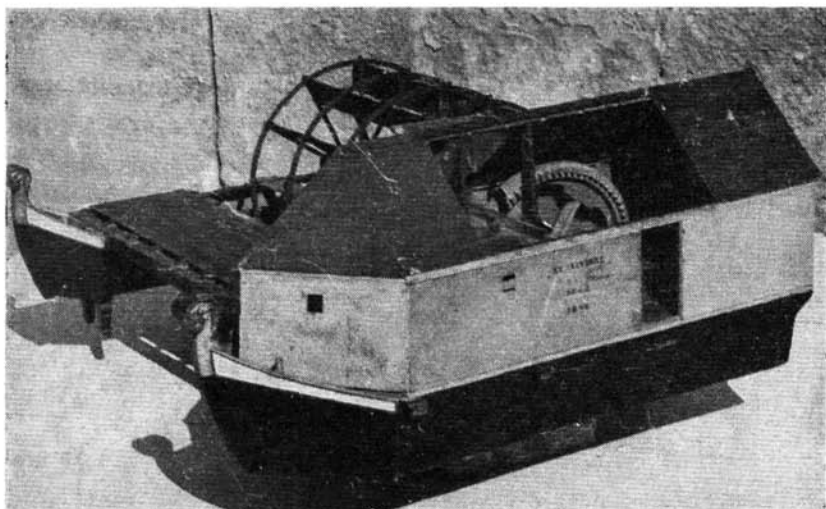

Abb. 2. kép. XIX. századi vízimalom modell
Modell einer Schiffsmühle aus dem XIX. Jh.

Amelyik malom viszont egy macskával horgonyzott, azt macskázásnál kikötötték a parthoz, nehogy elvigye a víz. Sárosi Péter szerint: „A macskázással vót a legtöbb baj. Apámnak vót egy mércéje – meséli –, azzal mindég mérni köllött a vizet. Ha áradt vagy apadt, apám mán tudta, hogy macskázni köll, hogy mög ne feneköljön a malom, vagy ű ne vigye a víz.” Mivel sűrűn kellett macskázni, a macskasződő csónak mindig ott ringott a malom mellett a vizen. Ezen kívül a part felőli oldalon még egy-két kijáró csónak volt a malomhoz kötve. Ezek is mind egyfából faragott csónakok voltak, de kisebbek, mint a macskasződő csónak.

Az őrlőnivaló gabonát legtöbbször maguk a lakosok vitték ki a vízimalomhoz. A töltésről a búzát hozó ember jó hangosan bekiáltott a molnárnak: „Pista bácsi, gy'ék kend ki a darabért!” – Mindig annak a molnárnak a nevét kiáltották, akinél őrltetni szoktak. Ha a malom működött, a malomkövek forgása, a fogaskerekek csikorgása, és a készségről lecsorgó víz csöpögése elég nagy zajt csapott, úgyhogy a hajóházban foglalatokodó molnár nem mindig hallotta meg elsőre a kiáltást. Ilyenkor az őrltető elismételte még hangosabban a hívást. A vízimolnárok általában elég lassan mozduhtak. A kiabálást meghallva a molnár először kinézett a hajóház elején vagy oldalán levő ablakon, jól megnézte, hogy ki kiabál, majd nagysokára megjelent az ajtóban. „Csónyik”-ba ült és lassan kievezett a partra. Átvette a „darab”-ot (nem telizsák gabona), megmondta, mikor jöhetnek érte, azután csónyikba tette és bevitte a malomba. Ha nagyobb mennyiséget vittek, az őrltető is segített behordani a gabo-

nát. Benn a malomban a molnár bejegyezte a malomkönyvbe az őrlető nevét és a gabona mennyiségét.

Szokás volt azonban, hogy ún. *csúvárok* járták várost, akik összegyűjtötték az őrlőnivaló gabonát és elszállították a molnárjáróhoz. Mivel a molnároknak nem igen volt sem kocsijuk, sem lovuk, rendszerint csúvart fogadtak maguknak. A csúvárok csöngős kocsival jártak, s azokba a házakba, ahol rendszeresen volt őrlőnivaló, maguktól is betértek. Őrlés után a lisztet hazaszállították. A csúvárkodás természetesen hasznos volt a vízimolnároknak, mert biztosította a malom folyamatos működését, és így az állandó keresetet. Amikor még több malom volt a molnárjáróknál, verseny is volt a csúvárok között. A múlt század végén és a századforduló táján Felsővároson Lakatos György és Fulmán István volt a csúvár. Csúvárkodott még egy ideig Doktor István, de ő csak mellékfoglalkozásként, mert kásahántolója volt.³⁵ A felsővárosi csúvárok gyakran kijártak Tápéra is, különösen, amikor a malmok nem mentek fel a tápai partra őrlőni.

A századforduló után a vízimolnároknak már nem volt pénzük arra, hogy csúvart fogadjanak. Az ügyes, élelmes molnár akkor úgy segített magán, hogy maga ment el csúvárkodni. Az öreg Sárosi Péter pl. az egyik szomszédjától kért kocsit, lovat, maga mellé ültette a fiát, és így csúvárkodott Tápén és Felsővároson. Volt a molnároknak *zsákhordó fájuk*, azon vitték a gabonás zsákokat a kocsira, a kocsiról pedig a csónakba.³⁶ Ha az őrlők telizsák gabonát adtak, a molnár kért még egy zsákot, mert a liszt nem fért el egy zsákban.

Őrlés előtt a gabonát a konkolytól és más közékerült szemektől meg kellett rostálni. A *rostálást* rendszerint maguk az őrlők végezték otthon, de szükség esetén a molnár is megcsinálta. Ezután következett a *gabona mögszentölése*. A molnár a gabonát nagy, egyfából kivájt teknőbe öntötte, egy kis vízzel meghintette, majd összekavarta. A gabona megvizezése két okból volt célszerű: egyrészt így lehámlott a szem külső rétege és könnyebben különvált a korpa, másrészt csökkent annak a lehetősége, hogy a malomkő a lisztet megegeti. A *mögszentölés* után a gabonát kis ideig a teknőben hagyták, majd következett az őrlés („mikor a nyirkosságot mögkapta a búza, azután őrlték“).

A molnár megmerítette a *főlöntőt* a megnedvesített gabonában, és egy vékányit felöntött a *garagy*-ra. Említettük, hogy a kőpadhoz 4–5 lépcsőfok vezetett fel. A felső malomkő fölött elhelyezkedő, négyszögletes fatölcsérhez hasonlító garagy még magasabban volt: egészen a zsinolytető alatt. A nagygaragyban volt a kisgaragy, amely a felöntött gabona egyenletes adagolását biztosította. Míg a nagygaragy mozdulatlanul állott, a kisgaragy állandóan mozgott az ún. *rázófa* segítségével. A kisgaragyból a gabona a felsőkő nyílásán keresztül a *kümejj*-be jutott, ahonnan egyenletesen szétoszlott a malomkövek közé. Az alsókő mozdulatlanul állott, így a függőleges szálvason forgó felsőkő forgása biztosította a gabona megőrlését. Mind a két malomkő faburkolattal volt körülveve, hogy a kövek közül ne szóródjék szét a szem.

A molnár szabályozni tudta a malomkövek egymástól való távolságát. Ez igen fontos volt, mert ettől függött a liszt finomsága. A malomkövek szabályozására több különféle eszköz szolgált. Legtöbb vízimalomban a kőpad mellett volt egy függőleges rúd, erre erősítettek egy vízszintes rudat, ami az alsókő alatt feküdt. Ha a malomköveket összebb szorították, az alsókövet ezzel a vízszintes rúddal megemelték, és így

³⁵ Csányi Pál halász és Lippp: Imre.

³⁶ Ilia Mihály földműves Tápé. A zsákhordó fa részletes leírását lásd: Nagy Benjámín: Adatok a magyar teherhordó eszközök használatához és elterjedéséhez. Etnográfia. 1954. 142–151.

finomabb lisztet tudtak őrölni. A liszt a *lefolyókán* jutott a malomkövek közül a kőpad melletti lisztládába, vagy egyenesen a zsákba. Ha a garagyból elfogyott a gabona, megszólalt a garagy aljához erősített csengő és figyelmeztette a molnárt, hogy ismét fel kell önteni.

A vízimalmok a gabonát „egy tallóra őrtek mög”,³⁷ azaz nem választották külön a lisztet a korpától. Ezért a vízimalomban őrölt lisztet kenyérsütés előtt meg kellett szitálni. A szitálás már otthoni munka volt és az asszonyok végezték. Az egyfából kifaragott teknőn két rudat fektettek keresztül, ezekre rátették a szitát, és a korpás

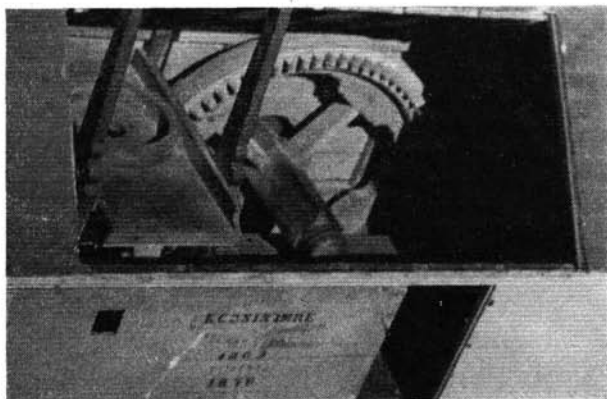

Abb. 3. kép. A hajóház belseje
Schiffinneres

lisztet mind átszitálták. A liszt áthullott a szitán, a korpá fennmaradt. Ha kalácsot sütöttek, a lisztet egészen sűrű ún. *sejömszítán* szitálták meg. A legutóbbi időkben már voltak olyan vízimalmok, ahol a megőrölt lisztet rögtön meg is szitálták. A leleményesebb, újításra fogékonyabb vízimolnárok a szitát a *lefolyóka* alá tették, úgyhogy a kövek közül kijutó liszt mindjárt átszitálódott. A szitát ferde síkban helyezték el, így a fennmaradó korpá lefolyt az aljára, és minden mozzgatás nélkül folyamatosan átszűrődött a lefolyókán lehulló liszt.³⁸ A vízimalmokban használt finom selyemszítát *pitliszítának* is nevezték. Érdekes, hogy a legtöbb vízimolnár még az 1900-as években sem vezette be a szitálást, pedig mindenképpen hasznos lett volna, mert pótolta a fejlettebb technikai eljárást. Az újítástól való idegenkedés talán azzal magyarázható, hogy a szitálást nem a saját feladatuknak tekintették, hanem a régi szokáshoz híven elsősorban házi munkának. Másrészt az öregek elbeszéléséből kivehető az is, hogy az őrletők legtöbbje nem igényelte a korpás liszt megszitálását, mert megszokta és szerette a korpás lisztből sültöt kenyeret. Az öregektől tudjuk, hogy a vízimalmok nagyon jó lisztet őröltek. „Olyan magos, púpos kenyeret sütöttek abbul a lisztből, hogy olyat nem övött azúta se a nép...” – mondják az idősebb asszonyok. Általában a 70–80 évesek között gyakori az a vélemény, hogy a vízimalmok jobb lisztet őröltek, mint a gőz- vagy szélmalomok, mert malomköveik lassabban forogtak, mint amazoké.

³⁷ Biacsi János földműves, Tápé.

³⁸ Palotás László földműves.

és így soha nem égették meg a lisztet. Az a kis korpa, ami a szitalás után benne maradt a lisztben, véleményük szerint nem ártott a kenyérnek, sőt úgy még jobbízű volt.

A szegedi vízimalmok a múlt század végén két pár kővel őrltek, de gyakran előfordult, hogy a Tisza lassú sodra miatt csak az egyik kőpár működött. A múzeum malom-modellje egy pár kővel őrlő vízimalmot ábrázol; a másik kőpárt a nagykerék ellenkező oldalán kell elképzelnünk. A Tiszánál gyorsabb folyású Marosban a múlt században három kőpárral őrlő vízimalom is működött.³⁹ A Tiszán azonban a harmadik kőpárnak áradás idején sem vették volna hasznát.

A vízimalmok napi termelőképességére egy Kulinyi Zsigmond által közölt statisztikából következtethetünk. Eszerint az 1890-es években 15 vízimalom 30 járattal 179 q napi termelést ért el. Egy két malomkőpárral működő vízimalom tehát naponta kb. 11 q gabonát tudott megőrlni. A XIX. század végén a szárazmalmok ennél többet termeltek, a szélmalomok viszont kevesebbet. A későbbi időkben hengershékre átalakított vízimalmok persze nagyobb termelőképességet értek el és finomabbra is őrlték meg a lisztet. Hangsúlyoznunk kell, hogy tudomásunk szerint Szegeden ilyen átalakítás nem történt. A Duna mellékén, ahol a jobb állapotban levő vízimalmokat már a század elején korszerűbb szerkezettel látták el, még a legutóbbi időkben is őrltek vízimalmok. 1951-ben Mohácsnál, Meszesnél, Uszódon, Ordasnál, Pakson, Madocsán és Vácott 1–1, Ivánca-Ráckevén 3 vízimalom őrlt.⁴⁰ Az átalakítás után a *küves malomokat* csak darálásra, főleg paprikadarálásra használták. A Tisza egyik kis mellékfolyóján, a Túron, Túristvándinál működő utolsó vízimalom is 2 hengershékkal és csak 1 pár darálókővel működik.

A vízimolnárok vámért őrltek. A vámot a búzából vették: kétvékás zsákból kb. 2–3 *kőpőccével*.⁴¹ Mai mértékegységben: 1 q búzából kb. 8 kg vámot vettek, árpából és kukoricából kevesebbet, kb. 6 kg-ot. A molnároknak ez volt a keresetük. Abban az időben, amikor a molnárok többnyire még csak alkalmazottak voltak a malmon, a jövedelemnek 1/3 része jutott nekik és az ún. *malompor*. Viszont akkor több volt az őrlnivaló, mert még nem működtek a gőzmalmok. A vízimolnárkodás tehát Szegeden mindig szerény, de biztos megélhetést nyújtott.

A vízimolnárok munkája volt még a kő megvágása, amihez *küvágó csákányt* használtak. A két őrlőkő súrlódási felületén vájatokat, ún. levegőcsatornákat (népiesen: rémis v. rémös) vágtak. Ezeket a csatornákat, ahogy a kő kopott, időnként meg kellett újítani. A malomköveket Sárospatak vidékéről hozták tutajokon és helyben maguk a molnárok állították össze. A tetején néhány üregbe szükség esetén ólmot öntöttek, hogy a kő nyomását egyenletessé tegyék. A malomkő rossz, kopott részeit timsóval pótolták.

Voltak olyan vízimalmok, amelyekben ketten dolgoztak. Ilyenkor 24 óránként váltották egymást, tudniillik a molnárok az éjszakát is a malmon töltötték. A vasúti híd megépítése óta (1850-es évek) a vízimalmok a *híd külábjainál* teleltek, mert ott védve voltak az úszó jégtábláktól, és a folyónak ez a szakasza rendszerint nem fagyott be.

A vízimolnárság, mint céhen kívül álló, gyökerében népi foglalkozás, összefüggött a régi Szeged sok más népi iparágával. A hajó- és malomépitéssel való kapcsolátára már rámutattunk. A vízimolnársággal fonódott össze a kenyérsütés is, amely a múlt században Szegeden külön háziiparrá fejlődött. Különösen Felsővároson, ahol

³⁹ Palotás László, az említett vízimalom Szabó Kalmár Ferencé volt.

⁴⁰ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, 2692 és 2694 Solymos Ede gyűjtése.

⁴¹ Palotás László.

egyed vízimalmok csak a *kenyérstütogető asszonyoknak* öröltek. A vízimolnárok a kenyérstütogetők megbízásából megvették a búzát, megörölték és a lisztet eljuttatták hozzájuk.⁴² Leggyakrabban azonban a kenyérstütogetéssel a molnárok feleségei foglalkoztak. Ezért azután ez a jellegzetes szegedi foglalkozási ág együtt tűnt el a vízimolnársággal, átadva helyét az akkor természetesen már fejlett pékipárnak.

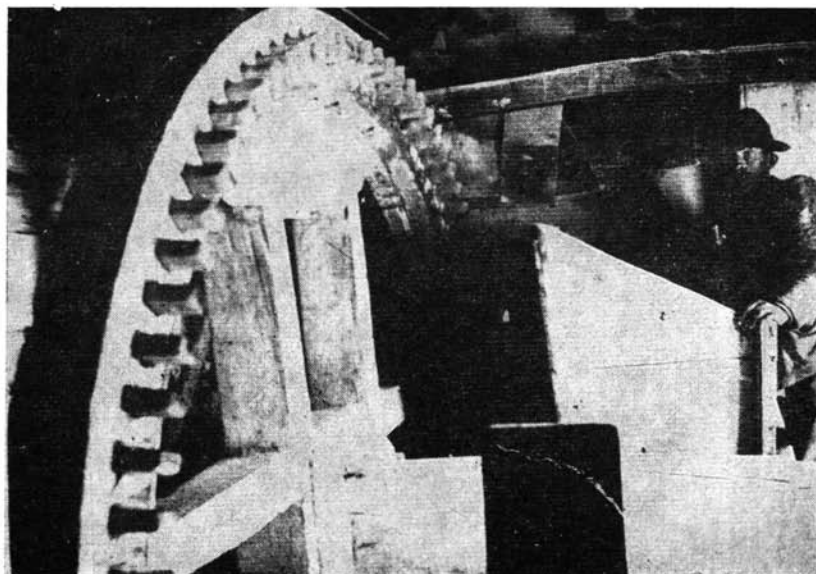

Abb. 4. kép. A nagykerék a garattal
Das Grossrad mit dem Trichter

A szegedi vízimalmok – amint már említettük – nemcsak gabonát öröltek. Az alsóvárosiak a múlt század második felétől túlnyomórészt áttértek a paprikaörlésre. Ennek a vízimalmi technikájáról nem kívánunk szólni, mert ezt részletesen ismertette Bálint Sándor „A szegedi paprika“ c. tanulmányában.

Nem hiába volt a vízimolnárság Szegeden hagyományos és nevezetes foglalkozás, jeles szokásanyaga is alakult ki az eltelt évszázadok folyamán. Régi idők óta szokás volt, hogy a vízimolnárok egy Tisza közepén képződött porondon pünkösdkor és István napján nagy mulatságot rendeztek. Az 1860-as években egy hirtelen támadt nyári zivatar elmosta a híres molnár-bálat, úgyhogy ezután a felsőtiszaparti füzesekben tartották meg az istvánnapi molnárünnepet.⁴³

A vízimolnárok ügyes dudások voltak, különösen a *vízidudát* kedvelték régebben. Tömörkény István egy öreg vízimolnár szavaival így írja le a vízidudát:

„... Mert az (ti. a víziduda) a vízbe szokott úszni kötélén a malom mellett. Mert tudja, két darab fából volt az, hosszában való két darab fából. Vaskarikák tartották

⁴² Lippai Imre.

⁴³ Kovács János: im. 122–23.

össze. Hát, ha az kintvan a napon, összeszárad, szétesik. Azért az a vízben úszott, csak akkor vöttük elő, ha dudálni köllött.”⁴⁴

Többet tudunk meg a vízidudáról Kovács János feljegyzéseiből. Az ő leírása szerint „a víziduda . . . mintegy másfél méter hosszú és 8–15 cm átmérőig vastagodó, fűzfahánccsal körülhajtogatott, egybeerősített, két kivájt fűzfaágból készült hangszer volt.”⁴⁵ Leginkább a havasi kúrhöz hasonlíthatnánk. Nem hangszer volt, inkább jelzőeszközül használták: amikor a duda szélesebb alsó felét a víz fölé tartva belefújtak, messzire hangzott a csendes Tisza-parton hátborzongató sikongása. A molnárok rendszerint a sót és fát tutajozó románoktól vették cserébe kukoricalisztert.

Ugyancsak jól játszottak a vízimolnárok egy ma már szintén ismeretlen régi hangszeren, a *bördudán*. Híres bördudas volt Bukusza Tanács Ignác vízimolnár, aki alsóvárosi parasztlakodalmakba is eljárt dudálni. Az ő háza előtt állott utolsó hírmondóul a tiszai víziemberek hagyományos címere, a fából faragott *bögös* orrtőke.⁴⁶

Végezetül említsük meg a vízimolnároknak egy apáról fiúkra öröklődő szokását! Ez fényt vet arra is, milyen szoros, valósággal családi közösségben éltek ennek a népi foglalkozásnak hajdani művelői. A felsővárosi vízimolnárok egy-egy molnártársuk halálakor kikísérték az elhaltat utolsó útjára a temetőbe. Fekete ünneplő ruhában, saját zászlójukkal és fáklyáikkal vonultak fel. A temetésről abba a kocsmába mentek, ahol a zászlót és fáklyákat tartották, és halotti tort ültek. Mindegyikük előtt gyertya égett az asztalon, úgy iszogattak és énekeltek. A szertartásos torok színhelye a múlt század 70-es, 80-as éveiben a felsőtiszaparti Lippai-féle kocsmá volt („Masa szülém“ kocsmája).⁴⁷ Az idősebb vízimolnárok elhalása után a régi szokásokat már nem mindig tartották meg. Számuk egyre fogyott, és e hanyatló népi iparág szokásai szinte előbb tűntek el, mint maga a mesterség.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a vízimalomépítés és a vízimolnárság igen jelentős szerepet töltött be a régi Szeged gazdasági életében. Az Árpád-kortól kezdve évszázadokon át megvolt, a török kiűzése után, a XVIII–XIX. században pedig döntő, országos jelentőségűvé vált Szegeden ez a két népi iparág. Több évszázados fennállása alatt olyan gazdag szakmai hagyományok fejlődtek ki, különösen a vízimolnárságban, amelyeket a fejlettebb technikával dolgozó gőzmalmok is átvettek. A XX. századba átnövő molnárnemzedék tehát szakmai tudásának hasznát vette a tőkés malomipar uralkodóvá válásakor, sőt több újítás kezdeményezője lett. A technikai eszközök fejlődése következtében szükségszerű volt a vízimalmok eltűnése.

Egy vízügyi szakmunka az alföldi vízimalmok eltűnésének egy másik szükségszerű okáról emlékezik meg.⁴⁸ A vízügyi szakértők tapasztalatai szerint a múlt században a folyókon levő vízimalmok elposványosították a folyót, mert az ún. vízduzzasztó malomgátak felfogták az iszapot. Ezért a folyószabályozási munkálatok során a mérnökök feladatuknak tekintették a vízimalmok megszüntetését is. Ehhez annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy Szegednél ez nem lehetett döntő oka a vízimalmok csökkenésének, hiszen a Tisza-szabályozás már az 1840–50-es években megindult, s a vízimalmok száma ekkor még szaporodott. A szegedi vízimalmok különben sem ún. gátas malmok voltak, mint a kisebb, nyáron csaknem kiapadó alföldi folyókon őrlő malmok. Itt a malmok nagy apadás idején – hogy a hajózást sem veszélyeztessék – a kö-

⁴⁴ Tömörkény István: Dudák és vízidudák (novella) 1907.

⁴⁵ Kovács János im. 113.

⁴⁶ Bálint Sándor: Szegedi Szótár, I.

⁴⁷ Lippai Imre.

⁴⁸ Fodor Ferenc: Magyar vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. 1958.

zeli Marosban öröltek. Mindezekből kiderül, hogy a szegedi vízimalmok eltűnése nem egyetlen, de első és legfontosabb okának a termelő eszközök fejlődését, a gőzmalmok mindent elsőprő versenyét kell tartanunk.

Juhász Antal

SCHIFFMÜHLEN AUF DER THEISS IN SZEGED

Der Bau von Schiffmühlen und das Schiffmüllerhandwerk war in Szeged ein traditioneller Gewerbebezweig, dessen Anfänge auf mehrere Jahrhunderte zurückgehen.

Der Verfasser macht uns vor allem mit der Geschichte der Schiffmühlen bekannt. Den ersten zuverlässigen Beleg für Schriffmühlen in Szeged besitzen wir aus dem Jahre 1721: damals mahnten 14 Mühlen auf der Theiss. Der Bau von Schiffmühlen das Handwerk entwickelte sich in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts in raschem Tempo. Am Ende des Jahrhunderts stieg die Zahl der Schriffmühlen in Szeged auf 71, 1859 sogar auf 90. Auf den *superplacc* genannten Schiffbaustellen am Theissufer wurde auch für den Bedarf anderer Landesteile gearbeitet, weil nirgends im Lande so feste und ansehnliche Schiffmühlen gebaut wurden, wie von den hiesigen *super* genannten Schiff- und Mühlenbauern. Auf dem Bug waren sie mit einer charakteristischen Schnitzerei geziert (*bögös orrtöke*). Seit den sechziger Jahren des vorigen Jahrhunderts wurden sie durch die Dampfmaschinen aus dem Getreidemahlen immer mehr zurückgedrängt. In der Niederstadt (*Alsóváros*) konnten sich die Schiffmühlen mit dem Paprikamahlen noch am längsten erhalten, in der Oberstadt (*Felsőváros*) richteten sie sich in den letzten Zeiten von Schrotten von Mais und zum Mahlen von verschiedenen Gewürzarten (Pfeffer und Zimmt) ein. In der Zeit der Jahrhundertwende sank ihre Zahl schon auf 10. Die letzte Schiffmühle verschwand in den letzten Jahren des ersten Weltkrieges von der Szegeder Theiss.

Über die Konstruktion der alten Szegeder Schriffmühlen sind wir durch ein aus dem Jahre 1863 stammendes, im Szegeder Museum aufbewahrtes Modell unterrichtet. Diese Mühlen wurden an geeigneten Stellen im Fluss verankert. Die Mühle bestand aus zwei Schiffkörpern: aus dem Wohnschiff und aus dem Lagerschiff, auf diesen ruhte die Achse des Mühlrades. Alle Bestandteile der Schiffmühlen wurden aus Hartholz, meistens aus Eichenholz gebaut.

Die alten Szegeder Schiffmühlen arbeiteten mit einer sehr primitiven Technik. Der Müller hat das Getreide vor dem Mahlen mit Wasser besprengt, dann schüttete er es in den Trichter, von wo das Korn zwischen die Mahlsteine geriet. Ein mit zwei Steinpaaren arbeitende Schiffmühle konnte täglich mit dem Mahlen von ungefähr 11 q Getreide fertig werden. Nach unseren Nachforschungen waren in Szeged auf ein Walzwerk umgearbeitete Schiffmühlen, wie anderswo, z. B. auf der Donau in Baja, Uszód, Dunaföldvár usw. nicht in Betrieb.

Die Schiffmüller mahnten für Naturalabgaben im Mahlgut. In älteren Zeiten als die Besitzer von Schiffmühlen nicht zugleich die Müller waren, bestand das Einkommen der letzteren aus einem Drittel der Naturalabgaben. Mit dem Schiffmüllerhandwerk war eine charakteristische Hausindustrie der Oberstadt eng verknüpft und die war das Brotbacken. Die Backfrauen waren nämlich gewöhnlich die Ehefrauen der Schiffmüller. Es ist öfter vorgekommen, dass das zu mahlende Getreide für die Schiffmüller durch die *csúvár* genannten Fuhrleute zusammengetragen wurde. Das Schiffmüllerhandwerk stand in Szeged immer außerhalb der Zechen, es war also in seinen Wurzeln und in seinem Charakter immer eine volksmässige Beschäftigung.

Zuletzt fasst der Verfasser das überlieferte Material an Bräuchen bei den Schiffmüllern zusammen.

Antal Juhász